

Az elektronikus könyvek jelentik a jövő könyvtárközi kölcsönzési modelljét?

Tanmese az Egyesült Királyságból

Péter, egy angliai egyetem 32 éves MBA-hallgatója szombat este 6 órakor készíti házi dolgozatát. Az egyetemi campustól mintegy 50 mérföld távolságra lévő lakásában nagy teljesítményű számítógépe, széles sávú adatátviteli vonala van, így nagy kiterjedésű fájlokat gyorsan le tud tölteni. A feladatot hétfő reggelre kell elkészítenie. Munka közben sürgősen bele kellene néznie egy naprakész monográfiába. Tudja, hogy az egyetemi könyvtár előfizet elektronikus könyvekre, ezért a könyvtár weblapján keres témájának megfelelő kiadványt. A weblapon három ugrópontot is talál: az egyik a Safari Technical books sorozatra mutat, a másik netLibrary gyűjteményre, a harmadik pedig egy mérnöki adatbázisra. Úgy dönt, hogy a Safari-könyvek között folytatja a keresést, egy figyelmeztető felirat azonban arról tájékoztatja, hogy ez a gyűjtemény csak a campus területéről érhető el. Péternek ismerős a helyzet: hasonló fordulna elő, ha elektronikus folyóiratban vagy online adatbázisban keresne. Ugyanakkor, ha egy londoni közkönyvtárnak lenne a beiratkozott olvasója, nem került volna ilyen helyzetbe, a richmondi közkönyvtárakban például a katalóguson keresztül eljuttat volna a keresett könyvhöz. Ha pedig a Szabadegyetem (Open University) hallgatója lett volna, amely szintén előfizet a Safari-ra, azt tapasztalta volna, hogy korlátozás csak bizonyos weblapokra vonatkozik.

Miért okoznak még mindig gondot az elektronikus könyvek?

Elérés és árképzési modell

Mivel az Egyesült Királyságban használt elektronikus könyvcsomagok többsége – közvetlenül vagy európai ügynökön keresztül – észak-amerikai szolgáltatóktól jön, olyan modelleket és tartalmakat kínál, amelyek az USA-ban elfogadott politikának, gyakorlatnak, rendszereknek és könyvtári kultúrának felelnek meg. Ezeket nem könnyű átültetni az európai könyvtárakba, átdolgozást, módosítást igényelnek. Például az Egyesült Királyságban próbaidőszakra veszik igénybe a netLibrary, az ebrary és az OverDrive szolgáltatásokat. Ezek mindegyike más-más megoldásra épül, így a netLibrary egy könyvet csak egy olvasónak enged „kölcsönözni”, a Szabadegyetem olvasóinak legfeljebb három

napra. Ez azt jelenti, hogy akinek még szüksége lenne ugyanerre a könyvre, esetleg három napot is várhat rá.

Tartalom

Amikor a netLibraryt 2002-ben az OCLC átvette, biztossá vált a cég jövője. 2002 szeptemberében az OCLC PICA birminghami irodája felhasználói csoportot szervezett a szolgáltatások igénybevételére. A felhasználói csoport és a netLibrary tárgyalásain az első problémát a tartalom jelentette, mivel a cég elsősorban amerikai kiadók műveit közvetíti. A főleg felsőoktatási szektorban dolgozó angol felhasználók viszont inkább az intézményükben a hallgatóknak ajánlott irodalmat szerették volna így módon elérni, kiemelten a jogi, üzleti és menedzsment, valamint orvostudományi témakörben.

Alkalmazási szint

Az elektronikus könyvek használatát a fenti okok mellett egyebek is lassítják. Ide tartozik a könyvtárosok egy részének tartózkodó magatartása, amikor szembesül az új technológia miatti többletfeladattal (különböző formátumok, digitális jogkezelés, olvasókészülékek használata stb.). Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy az elektronikus könyvek könyvtárközi kölcsönzésre való használatában a legnagyobb szerepe a kiadók félelmének van a szerzői joggal védett művek licencek nélküli elérése miatt.

Új könyvtárközi kölcsönzési modellek

J. Vigen és K. Paulson egy konferencia-előadásában (E-books and interlibrary loan: an academic centric model for lending. = The 8th Interlending and Document Supply Conference, 28–31 October, 2003. Canberra. www.nla.gov.au/ilds/abstracts/ebooksand.htm) új hibrid modellt ajánl a felsőoktatási könyvtáraknak az elektronikus könyvek kölcsönzésére. Az „e-Book Library” (EBL) nevű új platformot a Yale Egyetem Könyvtára, a CERN Tudományos Információs Csoportja, az eBooks Corporation, az ausztrál Curtin Műszaki Egyetem és a Dawson Books (Egyesült Királyság) fejlesztette. Az EBL egy rövid határidejű kölcsönzési rendszer, amelyben a könyveket kiveszik, és a használat szerint fizetnek. A rövid idejű „kölcsönzés” gyors tájékozódást tesz lehetővé, ezért első

lépésként a tartalomjegyzék-szolgáltatásra összpontosítanak.

Jelenthetnek-e a konzorciumok megoldást az e-könyvek kölcsönzésében?

Az Egyesült Királyságban az elektronikus könyvekhez elsősorban konzorciális beszerzések keretében jutnak hozzá. Ez a mód lehetővé teszi a gyakran földrajzilag egymástól nem messze lévő könyvtáraknak a költségek és a munkaerő megosztását, kezelhető méretű gyűjtemények építését, amelyek elméletileg elegendőek ahhoz, hogy a könyvtárközi kölcsönzési kéréseket is teljesíteni lehessen.

Példaként a *NoWAL (North West Academic Libraries = Északnyugati Felsőoktatási Könyvtárak)* konzorcium szolgál. A NoWAL 12 ezer címet vett a netLibrarytól, ezzel Európa legnagyobb elektronikus könyvgyűjteményével rendelkezik. A 12 tagintézmény átfogó tematikájú digitális tartalomhoz jut hozzá, a monográfiáktól a rövid határidőre kölcsönözhető, gyakran kért dokumentumokig. Ez még kezelhető méretű gyűjtemény, és akkor lehet hatással a könyvtárközi kölcsönzésre, ha tematikája megfelel, és lépést tart az igényekkel. Ide sorolhatók a netLibrary által jól lefedett témák, mint a gazdaság, társadalom-, orvos-, számítógép-tudományok stb., valamint az irodalom.

Az elektronikus könyvek használatának a felsőoktatási szektorban történő fejlesztésére a JISC (Joint Information Systems Committee = Közös Információs Rendszerek Bizottsága) keretében munkacsoportot hoztak létre. Tárgyalásokat kezdeményeztek a Taylor & Francis kiadóval 180 könyvet tartalmazó csomag előfizetéséről „vidd és keverd” („pick and mix”) alapon. Bár kis csomagról van szó, a feltételek szerint minden könyvtár más-más címet választhat, és ha cserélhetnének (amit a licenc egyelőre nem enged), akkor együttesen jelentős gyűjteményük lenne.

Közkönyvtári konzorciumok

Az elektronikus könyvek a közkönyvtárakban még nem terjedtek el széles körben, főleg a megfelelő tartalom hiánya miatt. Míg a felsőoktatásban a kiadók gyorsan megtalálták a piacot, ahol a tartalmat a kötelező irodalmak és a hallgatói jegyzetek elektronikus másolatai jelentik, addig a lakosságot

kiszolgáló közkönyvtárakban nagyon sokrétűek az igények. Itt elsősorban a népszerű szépirodalmi műveket keresik, az ilyen tartalmú elektronikus könyvek pedig inkább az egyedi ízlésnek felelnek meg.

Az egyik jól működő konzorciumot Kelet-Angliában hozták létre. A *Co-East* 2003-ban támogatást kapott egy kísérleti projektre, amelynek célja az elektronikus könyvek szolgáltatásának bevezetése az essexi közkönyvtárakban. Szolgáltatóként az Egyesült Királyságban már működő ebraryt és OverDrive-ot választották. Az ebrarytól általános érdeklődésre számot tartó témakörökben 2500 címet rendeltek, míg az OverDrive a szépirodalmat „szállítja”. Céljuk a szolgáltatás kiterjesztése a Co-East többi tagkönyvtárára is, megteremtve a lehetőséget a könyvtárközi kölcsönzésre. Itt is kérdésesek a licencekben foglalt feltételek, de elméletileg a Co-East konzorcium tagjai számára az elektronikus könyvállomány elérése megengedett mind a könyvtárakban lévő számítógépekről, mind az olvasók otthoni vagy munkahelyi gépéről.

Másik példa Dél-Angliában létrehozott *Co-South* konzorcium. Itt hasonló célokra 2004 áprilisában indult egy öt hónapos kísérleti projekt. Az elektronikus könyvek helybeni elérése mellett itt is célul tűzték ki a könyvtárközi kölcsönzést. A konzorcium tagjai arra számítanak, hogy a digitális tartalmak közös vétele lehetővé fogja tenni, hogy egy-egy csomagon belül az egyes könyvtárak más-más címet választhassanak.

Összefoglalás

Az elektronikus könyveknek a könyvtári szolgáltatásokra gyakorolt hatását három tényező határozza meg:

- elérhetőség (availability),
- megengedhetőség (affordability),
- hozzáférhetőség (accessibility).

A digitális tartalom előállításában már elérték a kritikus tömeget, ezért a kereskedelmi szolgáltatók licencekkel és digitális jogkezelő rendszerekkel egyre jobban védik a tartalmakat, megnehezítve ezzel a könyvtárak számára a tartalom megosztását. Az olvasók egy jó ideig a monográfiákat még biztosan a hagyományos könyvtárközi kölcsönzés keretében fogják kérni, míg a tájékoztatási célokra használt, jó minőségű elektronikus művekre a könyvtárak általában előfizetnek.

Azokban a könyvtárakban, ahol az elektronikus könyvek elérhetők, a következő esetekben tudják hasznosítani őket az olvasói igények kielégítésére:

- gyors tájékoztatás, amikor inkább csak bele kell nézni egy könyvbe, mint olvasni (pl. számítógépes kézikönyvek, hallgatói jegyzetek, általános referenzművek);
- amikor bármely releváns forrás megfelel, azaz az olvasó nem egy bizonyos címet keres;
- ha egy monográfiából csak egy rövidebb fejezetre van szükség;
- rövid határidőre kéri kölcsön a művet (pl. sokak által keresett kötelező olvasmány);

- amikor a távoli online hozzáférés az olvasó számára a könyvhöz jutás egyetlen lehetősége (pl. mozgássérült emberek).

Ez csak néhány példa azokra a helyzetekre, amikor szükség lehet a könyvtárközi kölcsönzésre, és amikor az elektronikus könyv helyettesítheti a nyomtatott változatot.

/GARROD, Penny: E-books: are they the interlibrary lending model of the future? = Interlending & Document Supply, 32. köt. 4. sz. 2004. p. 227–233./

(Viszocsek Eszter)

Az Oroszországi Tudományos Akadémia könyvtári rendszere

Alapszabályzatának megfelelően az *Oroszországi Tudományos Akadémia* koordinálja az ország tudományos és felsőfokú intézményeiben folyó, államilag finanszírozott alap kutatásokat. Ez azt is jelenti, hogy ugyancsak felelős az új ismeretek előállításáért és terjesztéséért, egyúttal igényli az új információk megszerzését és eljuttatását a kutatókhoz.

A tudósok információellátásával már az 1930-as években foglalkoztak: az ebben az időben kidolgozott koncepcióban szerepel, hogy a tudományos kutatások sokoldalú, információval történő kiszolgálása az akadémiai intézetek könyvtárainak feladata. Az 1950-es években megjelent ugyan a kutatások „célirányos információval való kísérése” fogalom, és a kutatóintézetekben tudományos információs osztályokat kellett volna létesíteni, ez azonban csak szűk körben teljesült. Így módon a tudósok információellátása gyakorlatilag az akadémiai könyvtárak hálózatára maradt.

Elvileg minden kutatóintézetnek kell, hogy legyen könyvtára. Ezek a könyvtárak az irodalom tárolása és szolgáltatása mellett tematikus információs központokként is működnek, tájékoztató-figyelemfelhívó tevékenységükkel segítik a kutatómunkát.

A könyvtárak mindenhol szorosan együttműködnek a kutatókkal: az intézmény kutatási terve alapján határozzák meg a könyvtár éves munkatervét, megjelölve a kiemelt fontosságú irányokat. Másrészt a tudományos munkatársak részt vesznek a könyvtári munkában: szerkesztői az intézetükben készülő tudományos bibliográfiáknak, szerzői a

szemletanulmányoknak, közreműködnek az adatbázisok építésében, vagyis az elemző-szintetizáló munkákban.

A könyvtárak az akadémiai intézményrendszerben önálló alrendszert alkotnak, amelynek felépítése, fejlesztése az Akadémia előtt álló feladatoktól függ. Így különböző szervezetek jöttek létre, mint amilyenek a fililék hálózata, vagy a nagy regionális kutatóközpontok könyvtárai.

Bonyolult felépítésű példaként a Természettudományi Könyvtár említhető, amelynek hálózatába 2004-ben 124 könyvtár tartozott. Ezek feladata 197 természettudományi intézet kiszolgálása. Együttes állományuk 12 millió egység, olvasóik száma 88 ezer. A könyvtárak az ország valamennyi régiójában megtalálhatók, kivéve Szentpétervárt (ahol külön akadémiai könyvtári hálózat működik) és Novoszibirszket (ahol az Oroszországi Tudományos Akadémia szibériai részlegének könyvtári hálózata található).

Az ilyen összetett, felépítésében és területileg szétágazó hálózat csak akkor tud eredményesen működni és fejlődni, ha pontosan dolgozó irányítóközpontja, és az intézményeket egységes rendszerben összefogó, stabilitását biztosító vertikális és horizontális kapcsolatrendszer van.

/ZAHAROV, A. G.–ALEKSEEV, N. G.: Naučnaá biblioteka RAN – èlement metasistemy „Nauka”. = Naučnye i tehničeskije biblioteki, 9. sz. 2004. p. 19–25./

(Viszocsek Eszter)